
Boris BRAUN

BIO SAM BROJ 120598*

Boris Braun rodio se 1920. godine u Đurđevcu. Otac mu se zvao Šandor Braun (rođen 1883), a majka Elizabeta Braun, rođena Mautner. Njegova porodica je bila vrlo imućna, ugledna i poštovana u kraju. Između ostalog, dovela je u Đurđevac električnu struju. Od najuže rodbine, Boris Braun ima jednu sestru koja je, zahvaljujući udaji za nejevreja, preživela Drugi svetski rat.

Godine 1942. njegova majka, otac i on uhapšeni su i odvezeni u Zagreb, u zatvor na Savskoj cesti. Osam meseci kasnije, s velikom grupom zagrebačkih

Jevreja, stočnim vagonima odvezeni su u Nemačku. Tamo su svi pobijeni, osim Borisa Brauna, tada 23-godišnjeg mladića koji je prošao i preživio šest koncentracijskih logora: Birkenau, Aušvic, Javošna, Blehamer, Grosrouzen i Buhensvald.

Posle rata Boris Braun se vraća u Jugoslaviju, upisuje se na Agronomski fakultet u Zagrebu i, nakon diplomiranja, odlazi na specijalizaciju u Ameriku, a zatim na Agronomskom fakultetu u Zagrebu predaje peradarstvo.

Ima sina koji živi u Sloveniji.

* Svedočenje Borisa Brauna bazira se na razgovoru u emisiji „Ljudi dvadesetog stoljeća“ autora Arisa Angelisa.

Rođen sam u Đurđevcu u kolovozu (augustu) 1920. godine. Moji roditelji su: otac Šandor, a majka Elli. Svi preci, njihovi roditelji, osim djeda Emanuela Brauna, rođeni su u Hrvatskoj prije ili neposredno nakon sredine 19. stoljeća. Djed Emanuel rođen je u Veszpremu ili Komarnu u prvoj trećini 19. stoljeća, a kao mladić je doselio u Podravinu. Oženio se Juliom Deucht iz Ferdinandovca (sela pored Đurđevca).

Djed je bio vrlo poduzetan, i ostavio je temelje imovine svojim sinovima Ludvigu i Šandoru. Ludvig je razvijao posao u Koprivnici, a moj otac u Đurđevcu, gdje je imao mlin, ledanu, električnu centralu, te pripadajuća skladišta, radionice, stanove itd. Uz to, imao je imanje od oko 200 katastarskih jutara na Đurđevačkim pjescima, koje je otac djelomice pošumio borom.

Otac je bio vrlo društven čovjek s velikim brojem prijatelja, a među najstarijima su bili Slavko Kvaternik¹, Ivica Kovačević², Ivan Šubašić³, Ivica Frković⁴, Vene Starčević⁵ i drugi.

Osnovnu školu sam završio u Đurđevcu, gimnaziju u Bjelovaru, Osijeku i Koprivnici, gdje sam maturirao 1940. godine. Iste godine sam započeo studije na zagrebačkom sveučilištu.

Početak rata je sve to promijenio i uništio.

Slutnje da se sprema zlo pojavile su se znatno ranije. Nedugo nakon što je na vlast u Njemačkoj došao Hitler, na našem imanju je bilo deset njemačkih mladića – Židova koji su došli učiti praktimirati poljoprivredne poslove. Nakon godinu dana su otputovali u Palestinu. To je bila daleka grmljavina za koju se vjerovalo da će ubrzo proći.

¹ Austrougarski oficir, kasnije političar, a nakon ulaza Njemaca u Jugoslaviju, proglašava NDH, potom „vojskovođa“ i ministar vojske, u listopadu 1942. smijenjen sa svih dužnosti, 1946. izručen Jugoslaviji, suđen i streljan 1947.

² Šumar, ministar šuma i ruda za vrijeme Kraljevine Jugoslavije, poslije značajan član HSS.

³ Pravnik, značajni član HSS-a, parlamentarni zastupnik u kraljevini SHS, Ban Banovine Hrvatske i član londonske i prve poslijeratne vlade FRJ, umro u Zagrebu 1955.

⁴ Šumar, na manjim funkcijama u vrijeme kraljevine Jugoslavije, u Banovini Hrvatskoj odjelni je predstojnik za šumarstvo, u NDH ministar šuma i ruda od 1941. do listopada 1943, potom je imao značajne vojne dužnosti u NDH, 1945. emigrirao u Argentinu.

⁵ Mate Starčević, političar HSS-a i gradonačelnik grada Zagreba od 1939. do 1941. godine.

Kada je 1938. godine Njemačkoj pripojena Austrija, dva brata Hafner (naši rođaci), su odselili u Australiju i Ameriku, a njihov vrlo stari otac proživio je kod nas u Đurđevcu svoje posljednje godine života. To sada više nije bila daleka grmljavina, to je već postalo blizu, ponekad se čulo o ljudima, kojima je nestao svki trag, ali se iz tih zemalja još uvijek moglo pobjeći.

Osnovana je Banovina Hrvatska, okupirana je Čehoslovačka, 1939. godine je započeo rat u Poljskoj.

Đurđevac je 1941. godine ima približno 6000 stanovnika, velikom većinom katolika, pravoslavaca mislim da gotovo nije bilo, a židovskih porodica nije bilo više od desetak. U obitelji nas je bilo četvoro: roditelji, sestra i ja. Sestra je bila udata za nežidova i živjela je u Zagrebu. Mi smo u obitelji slavili sve najvažnije židovske blagdane, ali i najvažnije katoličke. Vjerujem da ni djed ni otac tada nisu u Đurđevcu čuli ni jednu antisemitsku riječ. Danas, toliko godina kasnije, stari ljudi ih se još sjećaju po dobrome, a jedna ulica u Đurđevcu je imenovana očevim imenom.

K nama su pred Božić 1940. godine u lov došli, kao i godinama prije toga, Kovačević, Šubašić, Frković, Starčević i drugi. Počeli smo se bojati budućnosti iako su nas tatini prijatelji tješili da nam se neće ništa dogoditi.

Nekoliko mjeseci kasnije i mi smo bili u ratu, bitke su brzo završile. Njemačka vojska je, napredujući iz Mađarske prema Zagrebu, prošla i kroz Đurđevac. Radost je malo tko osjećao ili pokazao, no većina ljudi je bila fascinirana njihovom vojnom tehnikom, sve je bilo mehanizirano. Na zlo se nije dugo čekalo.

Očev prijatelj Slavko Kvaternik proglasio je Nezavisnu Državu Hrvatsku, iz emigracije se vratio Pavelić s nekoliko stotina ustaša, nekoliko mačkovaca je obuklo ustaške uniforme, manji dio je pobjegao u inozemstvo, a većina se povukla i zašutjela. Kasnije su mnogi od njih pristupili partizanima.

Objavljeni su „novi zakoni“, započela su hapšenja, otvoreni su logori, započela su mučenja, krv je potekla. Hitler je napao Sovjetski savez, a komunisti su bili jedini koji su donekle pripremljeno dočekali rat.

Otac se još uvijek uzdao u prijatelje koji su sada došli na važne položaje u NDH, ali mene više nije puštao na studije u Zagreb. Da ne besposličarim, počeo sam šegrtovati, učio sam za zanat električara-ista-

latera u našoj električnoj centrali. Nastojao sam naučiti što više o tom poslu i radio na elektrifikaciji seoskih i građanskih kuća u Đurđevcu.

Početkom listopada (oktobra) 1942. godine Slavko Kvaternik je smijenjen sa svih položaja i odlazi u Slovačku.

Negdje pred jutro, tog 27. listopada 1942. godine, nastala je velika galama. Jedna grupa ljudi provalila je u našu kuću. Probudili su nas. Rekli su nam da se obučemo. I, eto, tako je počelo. Nikoga od njih nismo poznavali. Ti ljudi su došli iz Zagreba, bili su policajci. Pretražili su cijelu kuću i u vitrini, na jednom stalku, našli su pet vojničkih metaka. Mislim da u njima čak nije ni bilo baruta, jer sam, vjerojatno, ja to bio izvadio još prije, za igru. To im je bila samo nekakva isprika, uhapsili bi nas i da ništa nisu našli. Morali smo se obući, mama, tata i ja. Sestra je bila u Zagrebu, udata za nežidova, i tako se spasila. Bila je hapšena jedanput, u toku rata. Cijeli rat proživjela je u Zagrebu, sa mužem koji je bio sudac.

Kad su nás uhapsili, uhapsili su i očevu sestru s njezinim mužem, odveli su nas na željezničku stanicu i strpali u vlak. Ja sam već imao spakiran ruksak, jer sam sumnjao da bi se tako nešto moglo dogoditi. I otac i majka su imali nešto pripremljeno. Vlakom su nas otpremili za Zagreb. S nama, u odjeljku, bila su još dva čovjeka. Jedan od njih (ne sjećam se više da li je bio općinski bilježnik, ili predsjednik općine) bio je uhapšen vjerojatno kao mačekovac. Druga uhapšena osoba bio je daljnji očevo bratić Aleksandar Lihtner (također Židov) koji je bio oženjen katolkinjom i s njom je imao sina. Mi smo bili zadnji uhapšeni Židovi u Đurđevcu, jer je većina bila uhapšena u proljeće 1942. godine.⁶

Na željezničkoj stanici u Zagrebu strpali su nas u maricu. Odvezli nas na (danas se tako zove) Trg žrtava. Popodne su roditelje i mene prebacili u zatvor na Savskoj cesti. Očeva sestra i njezin muž bili su isti dan prebačeni u Staru Gradišku i Jasenovac i tamo su ubijeni. Nas su u zatvoru na Savskoj cesti zapisali, uzeli nam stvari i zatvorili u ćelije. Mislim da je očeva i moja ćelija nosila broj 26, a mati se nalazila jedan kat više. Veoma rijetko smo je viđali. Mati je kasnije počela raditi u kuhinji. U zatvoru smo bili do 4. maja 1943. godine. Kroz to vri-

⁶ Jedini preostali je bio Puba Amslberg, koji je kod nas radio kao pomoćni knjigovođa. On je bio vrlo bolešljiv čovjek, no izuzetno fin i drag. Oženio je katolkinju i s njom je imao dvoje djece. Ostao je cijelo vrijeme u svojoj kući sa ženom i djetetom i preživio je rat.

jeme očevi prijatelji su nas pokušavali spasiti. Otac je cijelo vrijeme govorio o vatikanskoj vizi. Veza su bili monsinjor Juretić i kardinal Stepinac. Šta se sve pri tome dešavalo, ja ne znam, znam samo da su putovnice (pasoši) bile na policiji i da sam svoju dobio poslje rata, no mislim da je otac znao više.

Tih osam mjeseci u zatvoru nisam radio ništa. Jedino sam počeo učiti italijanski, jer smo računali da ćemo ići u Vatikan, odnosno Italiju. Cijeli dan smo ležali u ćelijama. Niko nas nije mučio, a samo jedanput sam bio na nekakvom ispitivanju. Broj zatvorenika se u ćeliji mijenjao između pet i dvadeset. Zatvorenici su bili različiti po profesiji, starosti ili političkim nazorima, ali bilo je i ljudi bez političkog mišljenja, gimnazijalaca, ljudi koji su ispričali neki vic, ili čak ni to.

Jedan od zatvorenika koji me se najviše dojmio bio je dr Mile Bošković, liječnik koji je studij završio u Italiji. Dopotovao je vlakom u Zagreb a na željezničkom kolodvoru je bio uhićen. U policiji, na kasnijem Trgu žrtava fašizma, toliko su ga mučili da je skočio kroz prozor. Pao je u krošnju drveta i polomio što ruke što noge. Liječili su ga u bolnici, a tek zaliječen završio je u ćeliji u kojoj smo bili otac i ja. Ispitivanja su se ponovila, poslje kojih su ga donjeli tako pretučenog da nije mogao stajati na nogama. Nedugo zatim čim se malo oporavio, ponovo je pjevao sevdalinke i podizao moral drugim zatvorenicima. Ustrijelio ga je u Jasenovcu komandant logora koji se poslje 1990. vratio u Hrvatsku, osuđen na doživotni zatvor koji je proveo u zatvorskoj bolnici uz televizor i radio. Krvnik je svečano pokopan u Zagrebu.

Drugo ime koje spominjem iz tog vremena je Franc Štern. Taj vozač tramvaja je pobjegao u partizane, zarobljen je i završio u zatvoru gdje je pomagao pri raznošenju hrane. Naša subina se ispreplitala sve do Auschwitzta.

Jednog jutra su nas zvali, u kancelariju, oca, majku i mene. Još smo mi mislili da je to odlazak u Italiju. Dali su nam stvari. Niko nam ništa nije govorio. Ne znam, možda otac i nije mislio što i ja. Odveli su nas u dvorište. A u dvorištu, odjedanput: velika grupa zagrebačkih Židova, poznate familije. Bili su tu i Deutz-Macejski i doktor Frölich sa ženom. Žena mu je bila Đurđevčanka, rođena Lichtenberg, oni su bili naši susjedi. Bio je, zatim rabiner zagrebački, dr Frajberger. Ja nisam poznavao zagrebačke Židove, jer sam samo kratko bio u Zagrebu. Frajbergera sam znao iz Osijeka, bio je tamo vjeroučitelj. I sad smo shvatili šta je po srijedi. Mislim da je to bio 4. maj, jer je toga dana

moja mama imala rođendan. Na taj dan je blagdan svetog Florijana i svake godine je na taj dan u Đurđevcu svirala vatrogasna glazba. Mi smo se po malo šalili da je to mami za rođendane. Za čitavo vrijeme zatočeništva u zatvoru na Savskoj cesti, iako je bila samo kat iznad, s njom smo imali veoma slabu komunikaciju. Otac joj je u nekoliko navrata ipak nekako uspio dostaviti poruku. Nismo imali sa sobom novaca. Mama je jednom čuvaru u zatvoru dala svoj prsten. To je sve što znam, to mi je ona rekla kasnije u vagonu.

Postrojili su nas u peteroredove. Prešli smo ispod željezničke pruge, na drugu stranu. I onda, uz prugu, po današnjoj Magazinskoj cesti, do teretnog zapadnog kolodvora. Tu je sada, mislim, carinarnica ili tako nešto. Tamo na industrijskom kolosjeku su stajali vagoni. Nas su, valjda, četrdeset, pedeset ugurali u svaki vagon, zaključali vrata i – gotovo. Nismo znali kuda nas voze. Znali smo da idemo u logor, ali da se radi o životu i smrti, to još nismo znali. Možda je otac sumnjao. Otac je rođen 1883. godine, imao je tada šezdeset godina. I majka je bila s nama u vagonu. Bile su čitave porodice zajedno, kako su se držale skupa, tako su i ušle u vagone. To su bili mali, živinski vagoni, ne ovi veliki, kakvi su danas. Krenuli smo kasno navečer i ujutro smo došli do Maribora. Tamo su se vrata otvorila i pustili su nas van, negdje prije glavnog kolodvora. To je bio teretni kolodvor gdje smo mogli obaviti nuždu, a kasnije smo nuždu morali obavljati uz jedna vrata. I to je bilo grozno.

Pobjeći se nije moglo. Vagon je bio izvana zatvoren, nemate nikakav alat da biste mogli probiti pod. Bio je samo jedan prozorčić, kroz koga se nije moglo provući. Vojnička pratnja je bila cijelo vrijeme prisutna. Gledali smo kroz taj prozorčić i vidjeli da se vozimo preko Semeringa. Roditelji su se još ranije vozili tim putem, ja nisam, oni su odmah znali kuda se ide i da idemo prema Beču. Došli smo u Beč i stali na jednoj željezničkoj stanici. To nije bila teretna stanica, nego putnička. Otvorila su se vrata, vani su stajale žene sa hljebovima. Vjerojatno predstavnice Židovske općine. Donijele su hljebove i dale nam ih. Vrata su se opet zatvorila. Krenuli smo dalje.

Koliko je trajao taj cijeli put, ne bih mogao reći. Mislim da smo do Maribora putovali jednu noć, do Beča još jednu a dalje su možda bile još dvije noći, ne znam. Onda smo došli u jednu ravnicu. Gledali smo kroz prozor. Mučile su nas sumnje. Pitali smo se, da li se ide na uništenje, ili ne. Onda smo, od vremena do vremena, kroz prozor počeli viđati ljude u zatvoreničkoj uniformi, a to je bio znak da se ne ide

na uništenje, nego da se, ipak, ide negdje gdje se ostaje u životu. Bar sam ja to tako mislio. Bio sam uvjeren da će nas negdje istovariti i da će nam dati neki posao, da nas žele maknuti iz Evrope. Na kraju smo došli, već je bio dan, bila je to stanica Auschwitz. Vrata su se otvorila.

– Van! Van! Van! – vikali su.

Pokušali smo stvari uzeti.

– Ne! Stvari ostavite, to će doći za vama. Van!

Jedan SS-ovac je odredio mene i još jednog, jer je u vagonu bilo mrtvih i ljudi koji su već bili u komi (uglavnom stariji ljudi), da ih istovarimo. Mučili smo se, jer je vagon bio visok. Uzmemo čovjeka, jedan za ruke, drugi za noge i sad, kako da ga spustimo? Trudili smo se da nam ne padne, da ga ne ozlijedimo. To je trajalo neko vrijeme, dok smo sve završili. Onda sam otišao k ocu. Svi su već bili svrstani u dvije kolone. Najedanput, dolazi jedan SS-ovac, u uniformi, i pita gdje su oni koji su istovarivali. Javio sam se (znao sam njemački, naravno). Rekao mi je da ne idem tamo, u tu kolonu, nego u drugu, puno manju, jer mogu ići pješke. I tako mi je, taj SS-ovac, spasio život. Otišao sam u drugi red, tamo sam stao. I mi smo brzo krenuli, jer su ostali već stajali u peteroredima i sad smo se još samo nas dvojica ili trojica, koji smo to radili, priključili. Hodali smo dva tri kilometra i stigli – u Birkenau.

Tamo nas je dočekala desetina ili koliko već SS-ovaca. Najednom, među nama su spazili jednoga koji je imao drvenu nogu.

– Van! Kako si došao u tu kolonu?! – počeli su vikati i udarati ga.

I sad mi je cela ta stvar počela biti jako sumnjiva. Još prije toga sam mislio: Pa, dobro, kako će oni sad sve te stvari koje smo ostavili, kako će znati kome šta pripada? Sad sam se malo lecnuo. Umjesto da su zahvalni što ne mora ići na kamion ili na autobus, a oni urlaju – zato što je došao s nama. Čudno. Ušli smo u logor. Ne sjećam se točno redosljeda, znam da je bilo skidanje do gola, šišanje i tu i tamo, sve, i kupanje i nekakvo, uranjanje u nekakav dezinficijens. To je, vjerojatno, bio početak, sve pod nadzorom SS-ovaca. Još ništa nisam znao, samo sam sumnjao. Naša odjeća i cipele, sve je oduzeto, dobili smo drugu odjeću, koja, zapravo nije bila prava odjeća. Hlače, košulja, nekakav haljetak, sve je bilo isprano, iznošeno i ofucano, ništa se ne slaže, ili je preveliko, ili premalo. Čak i kad mijenjamo, ne možemo nikad ništa složiti. Najgore je bilo što cipele uopće nisu bile cipele. To je bio drveni đon sa platnom, kao visoke cipele, uvijek rasparene. I sad smo počeli sa tim ljudima, koji su bili u logoru, razgovarati. Prvo pitanje je bilo – gdje su naši?

– A, već su gore! – odgovorili su nam i dizali oči k nebu.
Sad smo tek shvatili da je to logor smrti!

Ostaci logora Birkenau, snimljeni 1987. godine, prilikom posete Borisa Brauna i drugih zatočenika ovog zloglasnog stratišta

Strpali su nas u jednu baraku. Bolje da ne govorim o tome, kako je to izgledalo. Ne znam koliko je ljudi bilo unutra. U barakama su bili kreveti na tri kata. Ti kreveti su bili veličine 2 x 2 metra. Smjestili su nas unutra jedno petnaest. Dobili smo deku, ma krpu, to nije bila deka. Srećom, bio je maj, pa nije bilo toliko hladno da se čovjek baš smrza-va. Malo dalje su se nalazili isti takvi kreveti, ali sa prekrasnim deka-ma. To su bili kreveti rukovodilaca: predradnika, kapoa, itd., također logoraša. Zatvorenici su bili svih mogućih vjera i nacionalnosti: Žido-vi, Poljaci, Česi, Slovaci, bilo je Jehovinih svjedoka, homoseksuala-ca... Ne znam koliko je bilo baraka. Logor je bio ogroman, još u iz-gradnji, mislim da se prostirao na skoro sto hektara. U njemu je bilo na desetke tisuća logoraša. Svaki logoraš je dobio broj, utisnut na ruci. Moj broj je 120598. Broj je istetoviran sa tri špenadle (pribadače), koje su umakane u tuš. Ne znam kad su prvi logoraši došli u Birkenau, vjerojatno 1941. ili 1942. godine. Svi koji su ušli, dobili su broj, ja sam bio sto dvadeset tisuća petsto devedeset osmi, koji je ušao, no preži-vjeli su samo pojedinci. Još se manje zna koliko je bilo onih koji nisu ni ušli u logor, nego su odvedeni direktno u plinske komore, a njih je bilo najviše. Računa se da je tamo stradalo oko šest miliona ljudi.

Moji roditelji su došli sa mnom. Otac je sigurno odmah otpremljen u plinsku komoru, odmah, iz vlaka. Čim su se iskricali, stariji i djeca su odmah odvajani, oni su odmah slani u plinske komore. Da li su ih vozili kamionima, ili ne, ne znam. Nama su rekli da možemo ići pješke, a da oni, stariji, ne mogu, pa će ih voziti. Za majku ne znam, žene su odvojene posebno i više je nisam vidio. Čim smo izišli iz vlaka, stvorile su se dvije muške grupe, dvije kolone. U jednoj znatno manjoj sam bio ja, nakon što me je SS-ovac izvukao iz kolone smrti, koja je brojala znatno više ljudi i u kojoj je ostao otac. To je kod svakog transporta bilo tako, ne samo kod našeg. Isto tako je postupano i sa ženama. Samo, u toj brzini, nisam vidio mamu. Poslije, kad sam bio već u logoru, i kad se išlo na rad, onda se iz daleka neki put mogao vidjeti ženski logor, ili smo se mimoilazili sa ženskom kolonom. Mi smo tako strašno promijenili izgled. Kosa, odjeća, sve je to bilo potpuno drukčije. Da li bih ja svoju majku i prepoznao u onom momentu, ne znam.

Prvo prespavaš i ujutro misliš, ako ništa drugo, bar da se opereš. Nemaš ni četke za zube, ni sapun, ništa. Pitaš gdje to možeš učiniti. Kažu – iza barake. Iza barake je bila jedna željezna cijev sa luknicama, iz kojih teče voda. Bez ručnika, bez ičega. To je još jedno, ako se uopće više može govoriti o razočaranju, nakon svega. Onda počinje. Hrana je posebno poglavlje, o tome neću govoriti. Podjeljeni smo u desetine ili nekakve jedinice. Dobili smo jednog predradnika. On je imao kapoa, kome odgovara. Nosili smo opeke, nekoliko kilometara dalje. Po pet opeka. Ostaviš ih tamo i onda se opet vraćaš, po nove. Onda vidiš već starije logoraše. Bilo je dosta Rusa. To je močvaran teren, blatan, očajan. Vidiš, odjenom, Rusi u toj močvari love žabe. Valjda su ih pekli, ja se više ne sjećam, bilo je jasno da ih jedu. Gradio se novi logor i to tako da se, pošto je močvarni teren, sa strane ceste, buduće ceste, izgrade dva duboka kanala. I onda, kao riblja kost, na tu buduću cestu, tamo su fašine (šibljice vezano u snopove) bacali unutra. Tako da može cirkulirati voda, a gore se stavi zemlja.

Još kod ulaza, kad smo saznali da naših roditelja više nema (znao sam da oca više nema, ja sam mislio da ni mame više nema⁷), pitao sam se – šta sad? Mogu li se spasiti? To je bilo prvo pitanje. Da li su

⁷ Nakon povratka iz logora saznao sam da se obiteljski prijatelj Jakšeković raspitivao o našoj sudbini preko Šubašića koji je bio u Engleskoj i imao kontakte sa Crvenim križom. Tako je navodno saznao da je otac stradao a da smo majka i ja živi.

zaprepaštenje, bol, užas bili toliki, da je to što se dogodilo roditeljima bilo potpuno nemoguće shvatiti, ne znam. Ne znam kako sam to sve skupa prošao. Trebalo je nešto smisliti. Prilikom tetoviranja brojeva pitali su nas za zanimanje. Javio sam se kao električar. Nagovorio sam i Franca Šterna i njegovog prijatelja da se i oni jave kao električari, jer ću ih već izvući što se struke tiče, vjerojatno sam računao da će oni meni u nečem drugom pomoći. Kada sam saznao da u Birkenau postoji električarska komanda otišao sam tamo. Upisali su me. Jednog jutra je Kapo imao nalog da pošalje jednu grupu na rad u jedan krematorij. Odmah sam se javio da idem tamo, da vidim, bio sam znatiželjan. I tako sam jedan dan popravljao struju u krematoriju.

Tada sam vidio kako izgleda krematorij i šta je to u stvari. S jedne strane je bio ulaz, kao ulaz u podzemnu garažu, pet, šest metara širok. Put se spuštao dole, ne jako duboko, možda tri metra pod zemlju. I tu se granao. Od toga se širio dalje. S jedne strane se, možda malo dublje, a možda i ne, išlo u jednu veliku prostoriju, u kojoj su gore, na stropu, bili tuševi, ali bez vode. A u sredini su bila dva ili tri debela valjka, koja su bila spuštena od stropa do zemlje. Svaki valjak se sastojao od mrežaste žice (isprepletana žica različitih dimenzija). Bilo je četiri, pet ili šest takvih valjaka, jedan u drugom. Tu su, kroz krov, ubacivali plin unutra. To je izgledalo kao neko podzemno kupatilo. Bila su jedna velika vrata, široka, koja su se, sa vanjske strane, zatvarala jednom gredom, tako da se nisu mogla otvoriti. Ljudi su ušli unutra i tu su bili zatvoreni. Šta je dalje bilo, da li su se leševi vukli opet u taj hodnik, vani, da taj plin ispari, ili su to radili ventilacijom, ne znam. Kod ulaza u gasnu komoru sa desne strane je bio jedan veliki lift-platforma. Na nju su se bacale lešine i dizale jedan kat više, u prizemlje. U prizemlju su bile baterije za spaljivanje. Vidio sam ih sa prednje strane. Imale su željezna vrata kao kod ložišta ili u lokomotivi, ali veća. Leš bi se ugu-rao unutra, možda su već ukočene leševe gurali unutra, a dole je gorio plamen. Tu u Šleziji je svugdje bilo sve puno crnoga ugljena, antracita. Ne znam koliko je vremena trebalo da se lješine spale, ali tamo je bilo jedno četiri ili pet baterija, sa po tri peći u svakoj bateriji. Vjerojatno je to sve skupa vrlo brzo išlo, ne znam. Eto, to je krematorij.

Logoraši su znali šta se događa. Kako ne bi znali? Dim koji je suk-ljao iz dimljaka i zaudarao, govorio je sve. Osim toga, sa stražnje strane barake u kojoj sam spavao bio je tzv. „zonderkomando“ (posebna komanda). Tu su spavali mladi dečki koji su radili u krematorijima.

Nijemci su samo vodili ljude unutra, a sve ostalo su morali raditi kažnjenici. Svakih nekoliko mjeseci je i zonderkomando spaljivan u krematoriju. Nijemci su na željeznici razvrstavali pridošle, a sve ovo dalje su morali kažnjenici. Vjerojatno su nastojali da ljudi uđu unutra i da što kasnije shvate gdje su zapravo i što se dešava. Ne znam je li ikad bilo nekakvog opiranja. Na željezničkoj stanici je navodno bilo. Tko će se opirati? Šta su mogli napraviti? Tako je bilo i u Jasenovcu, svuda je tako bilo. Ako se jedna grupa pobunila, to je puno.

Nakon nekoliko tjedana došla je zapovijed, prozvali su nas trojicu koji su se javili kao električari i prebacili nas u Auschwitz. I neki drugi ljudi su bili s nama, ali se više ne sjećam koji. U odnosu na prethodni logor, u Auschwitz-u je bilo „elitno“! To su bile zidane zgrade, kreveti. Doduše, na jedno dva ili tri kata, ali ipak kreveti. Auschwitz, za razliku od Birkenaua je bio za pokazivanje. Tu je dolazio Crveni križ i slične organizacije, u „kontrolu“.

Stigli smo tamo. Nismo znali zašto, nitko nam ništa nije govorio. Šetali smo se nekoliko dana po logoru. I onda smo, slučajno, naišli na trojicu Židova koji su došli godinu dana ranije i ostali u životu. Jedan je bio Mišo Vajs, krojač iz Osijeka, drugi je bio neki Polgar, iz Donjeg Miholjca, on je poslije rata imao bojadisaonu, i treći, kojemu se više ne sjećam imena, koji je, navodno, prije rata bio golman u Osijeku. Poslije sam našao još jednoga gospodina. Ta trojica su imali tetovirane brojeve četrdeset i nekoliko tisuća, i došli su godinu dana prije. I u Aušvicu je bio krematorij, znatno manji, ali njega sam vidio tek 1987, kada sam ponovo posjetio logor sa svojim češkim prijateljima.

Taj nogometaš, upozorila su nas ova druga dvojica, bio je kapo i bio je opasan. Šetali smo po Aušvicu vamo-tamo. Treći dan nas nisu puštali van. Tada su u spavaonu došla dva ili tri mlada SS-ovca. Rekli su da se osniva novi logor, da treba puno zanatlija, stolara, električara, šlosera, kovača i ne znam koga sve, pa neka se javi ko hoće. Ja sam se odmah javio, a Štern i prijatelj nisu. Javili su se drugi. Dok su nas sve popisali, trebalo je vremena. Ja sam se već vraćao na mjesto i onda stajem i kažem esesovcima, kakav sam bedak bio, da imam još dvojicu kolega. Dobio sam pljusku. Nikakvih kolega tu nema, rekli su mi. A ta dvojica se nisu javila jer su se bojali da je to likvidacija. Drugi ili treći dan, poslije toga, opet su me izvukli van. Štern i njegov prijatelj su ostali, i nikada kasnije ih nisam vidio, niti čuo o njima.

Popeli smo se na jedan kamion pun građevnog materijala. Sami Poljaci su bili oko mene. Ne znam koliko smo se vozili, dvadeset, tri-deset ili četrdeset kilometara, i stali. S lijeve strane asfaltirane ceste leže dijelovi baraka, a sa desne strane su dvije barake. Osniva se novi logor. I sad sam bio tu.

1205

Konzentrationslager Auschwitz

ARCHIVUM

Name und Vorname: Braun Boris Israel

geb.: 20. 8. 1920 mit Durdevac An Durdevac

Wohnort: Durdevac

Beruf: Elektriker Rel.: mos.

Staatsangehörigkeit: Kroatien Stand: led.

Name der Eltern: Alexander u. Milica Madiner Rasse: Jüd.

Wohnort: Kl. Au.

Name der Ehefrau: Slavko Lovric Zapreb Redicina Rasse: _____

Wohnort: _____

Kinder: _____
 Alteiniger Ernährer der Familie oder der Eltern: _____

Wbildung: 2 Kl. Gymnasium

Militärdienstzeit: _____ von — bis _____

Kriegsdienstzeit: _____ von — bis _____

Größe: 168 Nase: 1 gebog Haare: schwarz Gestalt: stump

Mund: normal Bart: kurz Gesicht: bleich Ohren: st. aus

Sprache: deutsch, kroatisch Augen: grün Zähne: stark

Ansteckende Krankheiten oder Gebrechen: keine

Besondere Kennzeichen: _____

Renteneempfänger: nein

Verhaftet am: 21. 10. 44 wo: Durdevac

Mal eingeliefert: 1. 5. 43 2. Mal eingeliefert: 17. 11. 44

Einweisende Dienststelle: R.S.H.P. 1. B. Nr. 3013/129 (1310)

Grund: _____

Parteizugehörigkeit: _____ von — bis _____

Welche Funktionen: keine

Mitglied v. Unterorganisationen: nein

Kriminelle Vorstrafen: ausgl. keine

Politische Vorstrafen: ausgl. keine

Ich bin darauf hingewiesen worden, dass meine Bestrafung wegen Notellektueller Urkundenfälschung erfolgt, wenn sich die obigen Angaben als falsch erweisen sollten.

V. G. U. **Der Lagerkommandant KL-Au.**
 L. A.

Braun Boris
20 - VIII - 1920

Evidencioni list
 Borisa Brauna u
 logoru Aušvic

Taj novi logor zvao se Javorzno. Do našeg dolaska to još nije bio logor, odnosno bio je tek u nastajanju, nije još bilo ni prave ograde a mi smo bili prvi logoraši. Prvih dana to su bile samo dvije barake, a dijelovi baraka bili su oko ceste. U jednoj polovini prve barake stanovali su SS-ovci, a u drugoj polovini mi. U drugoj baraci je bila kuhinja i, valjda, SS-ovska administracija. Mi, zatvorenici, morali smo se tamo, silom prilika, međusobno upoznati. Odmah se vidjelo kakav je

ko. U tom prvom transportu, u kome sam bio, mislim da je bilo oko pedeset ljudi. Ne sjećam se jesmo li došli na jednom ili dva kamiona.

Budući logor trebao se izgraditi u borovoj šumici, na pješčanom terenu. Izgledalo je kao naša „pustara“ (imanje u Đurđevcu). Pomislio sam: „Tu ću preživjeti“.

Morali smo prvo napraviti ogradu, onda smo je morali proširivati. Prvo se morao pripremiti i poravnati teren, onda su se zabijali kolci u zemlju, na kojima su se sastavljale barake. Prvo su se postavljali podovi, pa stijenke, pa krov. To su sve bili teški dijelovi, pogotovo krov i stijenke, jer je sve bilo drveno i sve se moralo nositi na leđima. Bilo je iscrpljujuće. Nosili smo te teške dijelove. Ako si malo spustio rame, onda su te drugi ružno gledali, njih si opteretio, a na to se nije dobro gledalo. Dakle, morao si pokazati određenu kolegijalnost. Posla za električare još nije bilo. Teren smo ravnali lopatama. Sve je prvih pola metra ili malo više išlo lijepo, ali smo nakon toga naišli na nekakav crveni sloj pijeska, koji se morao s krampovima razbijati, tako je bio tvrd. Ja sam to malo gledao, drugi su gledali, pa su još malo kopali. Ali, moraš dalje. Svakodnevno kopanje crvenog kamenog sloja i svakodnevno nošenje drvenih dijelova baraka bilo je vrlo naporno. Htio sam se izvući od tog posla. Nakon jedno sedam dana video sam da je u novom logoru među građevnim materijalom puno bala bodljikave žice za ogradu logora, ali nije bilo izolirane električne žice. Ustajali smo i liježali uvijek u mraku u kojem su se uvijek tražile cipele ili nešto slično. Stoga sam mislio da bi bilo dobro napraviti struju. Izvukao sam nekoliko svitaka, raspleo tu žicu i odmotao (maknuo) bodlje. Onda sam napravio drvene čepove koje sam zabio čavlima s bočne strane noseće krovne grede u sljemenu krova i na to spojio nosače (grla) žarulja koje sam objesio na žicu s izolacijom. Tako je baraka kažnjenika bila osvijetljena željeznom žicom koja nije imala izolacije, a ja sam dobio nadimak „Stacheldrahtelektriker“, koji je bio podrugljiv ali na neki način mi je osiguravao simpatije i neku vrstu prednosti za vrijeme cijelog mog boravka u tom logoru, čak i onda kad sam bio smijenjen i potjeran na rad izvan logora.

U početku nije bilo ni zahoda, izgradili smo nekakav zahod, postavili smo već nekoliko baraka i tada je došao drugi transport. Sada smo se morali ponovo priviknuti na logorski život, jer je to postao logor.

Među logorašima je bilo svakakvih odnosa, kao i u životu. Imali ste ljude koji su bili nemogući prema Židovima. Najviše je bilo starih

logoraša Poljaka. Osim Poljaka, tu je bilo i Čeha i Slovaka, Francuza. Bilo je i Nijemaca. U logoru se ljudi nisu grupirali po nacionalnosti, ali je svaka nacija imala svoj znak. Židovi su imali žutu zvijezdu, politički su imali crveni trokut, kriminalci zeleni trokut, homoseksualci su imali ljubičasti trokut, ne sjećam se za ostale. Među zatočenicima je bilo jako malo solidarnosti, ali je bilo i toga. Recimo, ja mogu biti veoma zahvalan jednom Poljaku. On je uvijek dobijao pakete. Ja sam bio u logoru, unutra, a on je radio vani, na vanjskom radilištu. I tamo je imao doticaj sa Poljacima civilima. Zbližio se sa jednom ženom, Poljakinjom. Jednog dana me upitao:

– Boris, imaš li ti još koga živog?

– Imam, kako ne. Imam sestru u Zagrebu, pa poznatih tamo – odgovorio sam.

– Da li bi ti htio njima pisati?

– Pa jasno da bih!

Sestra nije znala šta se s nama dogodilo. Ništa. Kad smo došli u logor, svako je dobio jednu dopisnicu, da se javi da smo dobro stigli, i to je sve. Ne znam jesu li to dobili i pisali moja majka i otac. No, izgleda da to što sam napisao uopće nije stiglo do sestre. Ovaj Poljak se dogovorio sa tom ženom i ona mu je dala jednu dopisnicu. Ja sam na toj dopisnici, pod imenom te Poljakinje, napisao sestri nekoliko rečenica. Napisao sam i neka mi pošalje mjesečno jedan paket. Sestra je dobila dopisnicu. Sad sam i ja počeo dobijati pakete, iako Židovi nisu smjeli dobijati pakete. Pakete su smjeli dobijati samo Česi i Poljaci. Od SS-ovaca, koji su bili prisutni kada su se primali paketi, ni jedan to nije zabranio i ja sam cijelo vrijeme, svakog mjeseca, primao paket, a ta hrana davala vam je šansu da preživite. Tako sam ja vjerojatno bio jedini Židov koji je u Auschwitzu primao pakete. Naravno, nekoliko paketa se ipak usput izgubilo.

Pokušavalo se i bježati iz logora. Bili smo u Javorznu već duže vrijeme, logor je već bio izgrađen i logoraši su išli na rad izvan logora. Jednog dana se komanda (jedinica) koja je radila van logora, vratila oko dvanaest sati, a inače se nikada nije vraćala prije šest. Postrojili su nas. Šta je sad? Niko ne zna. Ja sam tada bio u osmom bloku, to je ona prva baraka, gdje su još uvijek u jednom dijelu bili vojnici a u drugome mi. A u bloku do našeg, devetom ne znam šta je tamo bilo u to vrijeme, no svakako nisu bile spavaone. Najednom, iz svakog od blokova počinju odvoditi ljude. Zovu ovoga, zovu onoga. Većina njih

se ne vraća. Iz moga bloka su takođe išli tamo. Jedan se vratio, šuti, neće ništa da kaže. Čekamo. Odjednom, prozovu moj broj. Ja sam došao dole.

– Kako si htio ugasiti svjetlo? – pitaju me.

– Ja ga gasim svako jutro – odgovorim.

– Ne, ne ujutro, inače.

– Ne znam.

Vide oni da sam ja naivčina. Onda pitaju:

– Ne, kako si htio pobjeći?

– Ja htio pobjeći? Nisam bedast!

Zatim su još nešto pitali i hajde, natrag.

Shvatio sam da se radi o nekom bjekstvu, ali gdje i kako? Ništa mi nije bilo jasno. Ispostavilo se da su ispod barake broj 2 počeli, ispod onog tvrdog crvenog pijesaka, kopati tunel za bijeg. Međutim, nisu valjda bili dovoljno oprezni i jedan starješina susjednog bloka broj 1, neki Švabo, vidio je da se netko izvlači ispod barake. Postalo mu je sumnjivo. Koliko je on to išao istraživati, ne znam. Uglavnom je sve skupa prijavio komandi. Zapisao je broj jednog logoraša koji se izvuкао ispod poda barake i taj logoraš je cijelu stvar izdao. Bilo ih je, valjda, jedno tridesetak koji su htjeli pobjeći. Među njima je bio Čeh Bleier, koj je bio kapo, i jedan Poljak, električar, koji je radio sa mnom. Sve su ih odvezli u glavni logor Auschwitz na spitivanje. Nekoliko mjeseci nakon toga one koji su preživjeli ispitivanje doveli su natrag u Javorzno, napravili vješala i pred svima ih objesili.

No bježalo se i uspješno. Kasno u jesen 1944. pobjegla su dva poljska zatočenika, Jedan se zvao Viktor Smigeljski, imao je tetovirani broj oko 750, dakle došao je među prvima u Auschwitz, bio je posilni komandanta logora. Za drugoga mislim da je imao broj oko 7000, dakle također vrlo stari zatvorenik, a po struci je bio liječnik. Nega sam susreo jedne godine poslje rata u Crikvenici, i tada mi je ispičao sve o bijegu. Stupili su u vezu s crvenom armijom i na njihovu je molbu logor bio bombardiran noć prije nego što su Njemci naredili evakuaciju pred Crvenom armijom sredinom. januara 1945. godine.

U jesen 1944. u Javorzno su došla trojica jugoslavenskih partizana. Jedan od njih je bio Čedo Ševerdija, iz okoline Splita, drugi Cvjetko Bošković, Crnogorac, a treći jedan Srbin, učitelj, ali ja mu se više ne mogu sjetiti imena. Naravno, čim sam ih vidio, počeo sam ih pomagati. Otišao sam u kuhinju, jer sam tamo već poznavao dečke. Ja nisam za

sebe nikada ništa tražio, jer sam relativno dobro stajao. Mogao sam nešto ukrasti, ali od kuhara nikad ništa nisam tražio. Rekao sam mu:

– Daj mi nešto, tu su mi moji dečki iz Jugoslavije.

Kuhar mi je dao jedan vrč juhe. Dva, tri dana je bilo tako. Onda sam im rekao:

– Dečki, ja ne mogu vas svu trojicu pomagati.

Čedo je bio snalažljiv, to sam vidio, učitelj također. Rekao sam da ću pomagati onog trećeg, najslabijeg, Crnogorca Cvjetka Boškovića, koji je nosio isto prezime, kao siroti lječnik sa Savske caste. I tako sam ja njega pomagao, mjesec dana, ili koliko je to trajalo, do evakuacije.

Javorzno su 15. ili 17. januara 1945. godine ispraznili. Šta su napravili s logorom, ne znam. Nas su postrojili u peteroredove i tjeraj, po cesti.

Dan prije evakuacije, Rusi su bombardirali logore. Oni su namjerali razrušiti ogradu, da možemo pobjeći. Međutim, pogodili su kuhinju. Ograda je ostala čitava, jedna bomba je pala malo iza ograde. Uništena je čitava elektrika. U kuhinji je bilo jedno dvadesetak ranjenih, što lakše, što teško. Logor nije imao elektrike. Morao sam cijelu noć raditi, prvo da osposobim bolnicu, a onda kuhinju. Drugog dana sam osposobljavao barake. Taman sam se htio vratiti u baraku i naspavati se, kad, opet apel (postrojavanje), koji nikako da završi. Najednput, dobijem cijeli jedan kruh, dobijem još i kocku margarina i – evakuacija. Bila je zima, 15. ili 17. januar. Temperatura minus 20, sve smrznuto. Tjeraju nas, onako kako smo bili, nikako obučeni, po cesti, cijelu noć, cijeli dan. U jednom trenutku su nas tjerali da trčimo. Druge ili treće noći, nisam siguran da li smo negdje, u nekakvom štaglju spavali. Ja se nešto sjećam, napali su nas Rusi avionima. Oni nisu odmah vidjeli da su to kažnjenici i počeli su pucati.

Evakuacija je trajala nekoliko dana. Bilo nas je dvije, tri tisuće, možda i četiri. Bilo je jako puno Mađara. I ruske djece. Poljaka je bilo malo jer su ih već prije, sve zanatlije, otjerali na rad u Njemačku...

U tom Javorznu se spasilo najviše hrvatskih Židova iz Auschwitza. To su bili Izak Kalderon, Ivica Jungvirt, fotograf iz Zagreba, dva brata Vajs, iz Podravske Slatine. Još je jedan bio, Rozenberg, ili Rozencvajg, taj je negdje iz Vojvodine, njega sam izgubio iz vida. Onda su bila i ova tri Jugoslavena, Čedo Ševerdija, Cvjetko i učo. Nas pet, šest Židova, u tom logoru smo se spasili. Iz našeg transporta, od nas koji smo pošli iz Zagreba, spasio se samo još jedan, kemičar ing. Edi Bier, koji je iz

Auschwitza zapravo, iz Birkenaua, premješten u Saksenhauzen i tamo je radio u krivotvornici novca. Nijemci su krivotvorili novac za svoje potrebe. To ga je spasilo. Vratio se u Zagreb i radio u tvornici, Katran, Kutrilin. Prije jedno desetak godina je umro.

Da se vratimo na evakuaciju, to je bilo strašno. Tko nije mogao dalje – kuglu u glavu. Ako si stao ili sjeo noge su se smrzle. Ja ne znam koliko je dana to već trajalo. Jednu noć sam, izgleda, spavao, ali sve ostale nisam, jer ako nisi zaklonjen, ako nisi pod krovom, ne smiješ sjesti ni stati, a kamoli spavati, smrzneš se. I – ja sam poludio. Sve mi je postao košmar, od nespavanja, od hladnoće. Krenuo sam u suprotnom pravcu, natrag, da me ubiju na kraju. Od SS-ovaca koji su bili u Javorznom u istoj baraci, dvojica su bili su vojvođanski ili bački folksojčeri, zvali su se Zammner ili Haas, i s njima sam ponekad razgovarao na hrvatskom. Dakle, jedan od njih me zaustavio.

– Kud ćeš ti? – pita me.

– Čujte, ja dalje ne mogu hodati. Ja vam dajem časnu riječ da ja idem u logor, jer se moram naspavati i doći ću za vama. Neću bježati. Dajem vam časnu riječ.

On je vidio koliko je sati i gurnuo me u grupu i rekao onima oko mene:

– Dečki, držite ga.

Uhvatili su me, prvo neki poljski Židovi, a poslije moji češki, jako dobri prijatelji. I oni su me držali. Ne znam koliko dugo sam spavao i hodao. Oni su me držali da ne padnem. Tako me je, po drugi put, spasio jedan SS-ovac.

Ta evakuacija je bila košmar kojeg se isprekidano sjećam. Najedanput bi nas počeli strašno tjerati. Negdje se čula kanonada. Dakle, pucaju topovi. Tu je bilo nekakvo brdo. Vidjeli smo dole svjetlo, izgleda da je to bilo već jako blizu fronte. Tjerali su nas trčecim korakom. Na kraju smo došli u Blehamer. To je bio koncentracioni logor, ali već ispražnjen. Betonski zid naokolo. Ja sam legao, zaspao i ništa više nisam znao. I u noći je nastala velika galama. Čuo sam je, ali kroz san. Ujutro se probudim, nema SS-ovaca, logor je skoro prazan. Ima ljudi tu i tamo, neko je ostao. I ovaj moj Čedo Ševerdija je ostao, no putem su nestali i Cvjetko i učo. Izgleda da je dosta mojih Židova ostalo. Nikoga nema, nema SS-ovaca. Čedo se odmah snašao, pronašao je jednog Rusa. Našli su negdje kramp, čekić i malj i probili ogradu. Došao je k meni i rekao da ide s Rusom, da oni bježe. Upitao

me hoću li s njima. Mislim se: kud ću bježat sad opet? Tu su i moji prijatelji Česi, s kojima sam dobar. Smatrao sam ih pametnijim od sebe. Oni tu stoje, ne bježe, ne bježe ni neki drugi i nas nekoliko, Jugoslavena. Rekao sam:

– Čedo, ja ne idem. Ja ću tu ostati.

– Dobro.

On je otišao. Jedan od nas, koji smo ostali u logoru, Izak Kalderon je provalio u magazin i dovukao grah. Dvije godine ga nismo vidjeli. I sad smo mi pristavili grah. A blizu nas, cijelo vrijeme kruže avioni i nešto bombardiraju. To znači da je tu negdje nekakva bitka za most, preko kojega Rusi hoće da pređu, a Nijemci to sprečavaju. Rusi su došli na dva kilometra od nas, i mi ih čekamo. Prvo smo pristavili vjedricu graha. To smo pojeli, dok još nije bio ni kuhan. Drugu vjedricu smo malo kasnije pojeli. Ne znam je li bila i treća ili je to bio još jedan lavor. Nažderali smo se. I pošli smo spavati. U deset sati neko nas budi. Žandarmerija! Iz aviona su vidjeli da je u logoru cijelo vrijeme dim ili vatru i javili su to komandi, komanda je javila SS-u, SS je poslao žandameriju.

Kad su nas vodili iz tog logora, jedan od Čeha, inženjer Jirži Ber-
man, pobjegao je u šumu. A mi ostali nismo pobjegli. I sad nas je žandarmerija preuzela i vodila skoro mjesec dana, prema Njemačkoj, da nas Rusi ne bi uhvatili.

Bilo nas je ostalo još, možda, stotinjak. Išli smo pješke, cijelo vrijeme. Žandarmerija je bila pristojna. Spavali smo kako gdje: po sjenicama, svuda. Nisu nas ubijali. Ako neko nije mogao dalje, ostavili bi ga u mjesnom zatvoru, šta je dalje bilo s njim, ne znam. Nisu nas baš strogo ni čuvali. Mogli smo otići u neko selo, negdje malo jela izmoljakati, ili tako nešto. Ljudi su željeli pomoći. Tu smo, ponekad, mogli nabaviti malo hrane. Negdje smo iskopali repu, negdje našli krumpir, jeli smo ga i sirovog. Išli smo na zapad i završili u logoru Grosrozen. U logoru su nam dali litru juhe, pa nas okrenuli na željezničku stanicu i smjestili u otvorene vagone. I sad, opet na zapad, u Vajmar, krasan njemački grad, grad Betovena i Getea. Kraj Vajmara, kao Sljeme kraj Zagreba ili Avala kraj Beograda, postoji jedno brdo, Etersberg se zove. Na tom brdu je bio logor Buchenvald (od buche = bukva i vald = šuma). Poznati logor.

U Buhenvaldu sam dočekao oslobođenje. Sa istoka je dolazila masa logoraša, ne samo iz Auschwitza, iz svih drugih logora koji su bili po Poljskoj, sve su tjerovali, sve se slijevalo se na zapad. A ti zapadni logori nisu bili kapacitirani za toliki broj ljudi. I sad je to bilo stra-

šno. Barake su bile manje nego u Birkenau i prepune, svakakvih ljudi: i kradljivaca, i ubojica, jedan nezamisliv košmar. Ljudi su umirali vani, bilo je slučajeva ljudožderstva, neko bi ih razrezao pa im počeo jesti jetru. I takve stvari. Strašno je bilo. Neću ni reći koja nacija je to radila, nije to bilo pitanje nacionalnosti, to bi i netko drugi, vjerojatno, napravio, da je bio u njihovoj situaciji. Došao sam u jedan takav blok. Ovdje ti je kruh, čim se okreneš ako te neko nešto pita, odmah nestao. Mislio sam da odatle neću živ izaći.

Otšao sam moliti one Čeha da mi pomognu, jer su oni još prije bili u Buhenvald, tako da su se poznavali s drugim logorašima, i odmah su bili otišli od nas. Bio je ogroman nered, i nisu mogli ništa učiniti. Vidio sam sve crno. Buhenvald je jedan od najstarijih logora. Tamo su Nijemci, po svojoj metodi, slali kriminalce i političke kažnjenike, njemačke i austrijske komuniste i naravno Židove. Tu se, među logorašima, od osnivanja logora vodio rat za vlast u logoru, i ubijali su i jedni i drugi. Ali su politički zatvorenici su nadvladali i zaposjeli sva važnija mjesta, počevši od pisara. Nakon toga su i neki kriminalci prišli političkim zatvorenicima i stvorili logorski pokret otpora koji je bio jako dobro organiziran, imali su i oružje, a pred kraj i čitavu vojnu jedinicu s oružjem. Tu je bilo i mnogo naših partizana. Imali su radio stanicu, komunicirali su sa saveznicima, stroj za printanje. Nijemci o tome nisu ništa znali. Buhenvald je bio jednom jako bombardiran, izgleda da su tada došli do oružja. Posjedovali su tridesetak karabina. Imali su fantastičnu organizaciju. Oni su cijelo vrijeme pregovarali sa komandom logora. Nijemci su htjeli isprazniti Buhenvald, potjerati logoraše dalje, valjda ih, negdje putem, pobiti. Ovi se nisu dali, otezali su. Na kraju su rekli da će, ako treba, provaliti van s našim logoraškim vojnim jedinicama. Do toga nije došlo. Mislim da je to bilo 11. aprila, kad su kroz Weimar prošli Amerikanci, mislim iz Drezdena, jer Drezden je bio kompletno uništen, to smo vidjeli kad smo na povratku u Jugoslaviju prolazili kroz njega. Kažnjeničke jedinice su dobile oružje, izbile van i počele hvatati SS-ovce, čuvare, i zatvarati ih u zatvor u kome su prije bili kažnjenici. Čekali su da dođu Amerikanci i onda ih predali njima. Logor je bio slobodan.

Prvih nekoliko dana slobode, bilo je strašno: ljudi su ležali po logorskoj cesti, svuda unaokolo. Ne znam koliko desetina hiljada ljudi je bilo koncentrirano na tome mjestu, izgladnjelo, na rubu smrti. Ujutro su kolima išli pa samo kupili mrtvace. Mrtvih je bilo toliko da su ih zakopavali bagerom.

Bili smo slobodni, mogli smo sve što hoćemo.

Jugoslaveni su imali svoj odbor. U tome odboru su bili: Rudi Supek⁸, Bela Kohn, dr Stane Mahkota⁹, Janez Levar¹⁰ koji je bio najstariji, Emil Lichtenberg, on je po struci bio strojobravar. Oni su vodili brigu o Jugoslavenima. Ali i prije toga, u logoru je tako bilo organizirano da su tu svi, osim Židova, smjeli dobijati pakete. Svi ti paketi su išli na jedno mjesto, dijelili su se tako, da je svako dobio dio, i Židovi također. To je bilo partijsko naređenje. Nije bilo nikakve razlike.

Ne bih rekao da je vladao kaos, samo prva dva-tri dana je svakako bio kaos, što se tiče hrane. Jer, izgleda da je tu negdje, u blizini, bio zoološki vrt, pa su klali jelene, srne, medvede i slično i od njih kuhali juhu. Ljudi su žderali, a to je bila smrt. Prazan želudac (mjesecima su gladovali) i sad se najedu, nastupi proljev i gotovo. Tako je strašno puno ljudi umrlo. Mi smo imali sreće da su Bela Kon i Mahkota, koji su bili lječnici, stalno ponavljali i upozoravali:

– Dečki, ne jesti! Pet žlica i gotovo!

Tako su se tu, od naših, koji su dočekali oslobođenje, manje-više, svi spasili.

Vratio sam se u Jugoslaviju veoma kasno. Prvo su se vratili svi sa zapada, onda su otišli i Česi, Poljaci, Rusi. Mi smo bili zadnji. Još uvijek smo bili u logoru, ali slobodni. Sve željezničke pruge su bile uništene, nismo imali nikakav auto, ništa. Bilo nas je stotinjak ili više, trebalo je nekako organizirati povratak, a to je Partija preuzela na sebe i mi smo čekali da se to nekako složi. Na koncu je došao jedan, ili dva kamiona iz Češke i s ta dva kamiona smo krenuli u Prag. Bili smo nekoliko dana u Pragu, onda se organizirao transport željeznicom, do Budimpešte. U Budimpešti nismo bili dugo, jedan dan. Navečer je išao vlak za Suboticu. U Subotici su nas strpali u jedan mlin. Prva carina i takve stvari. Bilo je i razočaranja. Ja nisam znao imam li u Zagrebu ikoga živa od mojih. Mislio sam da je prvo što moram osigurati da imam gdje spavati kad se vratim. Dobili smo u Buhenvaidu nešto košulja i gaća, neke sitnice i nekoliko metara platna za uniforme, poput ovog šarenog što i sad nosi vojska. Vidio sam da neki drugi mjerkaju to platno, ne znaju šta će s tim. Rekao sam im:

⁸ Poznati sociolog, kasnije profesor na Zagrebčkom sveučilištu.

⁹ Koliko se sjećam, on je kasnije bio lječnik Josipa Broza Tita.

¹⁰ On je bio tast Borisa Kidriča.

– Dajte to meni. Ja ću to uzeti sebi za šator. Kad dođem kući da imam gdje spavati.

To platno su mi na granici uzeli, rekli su da je to vojni materijal. Nekoliko dana smo bili u tome mlinu, onda su nas pustili, pa smo otišli do Zemuna. Vlak nije mogao niti preko Dunava, niti preko Save, prešli smo na splavu, sjeli smo u druge vagone i odvezli se do Zagreba. Putovali smo jedno dvanaest sati. Ne znam više ni koji je bio mjesec kad sam došao u Zagreb, juni ili juli.

U Zagrebu sam 1945. nanovo upisao studije. Godine 1940. sam (prije rata) bio mjesec na Strojarskom fakultetu, ali to me nije zanimalo, pa sam u drugom semestru bio upisao agronomiju i bio tamo od januara do aprila, pola semestra. Sada sam se ponovo upisao na agronomiju.

Boris Braun sa prijateljima stečenim u najtežim uslovima boravka u logorima. Snimak je načinjen u Aušvicu 1987. godine

Poslije diplomiranja, službovao sam na raznim mjestima, bio sam u Zadružnom savezu, promijenio nekoliko mjesta službovanja. Otišao sam 1957. godine na specijalizaciju u Ameriku (za proizvodnju stočne hrane), i na kraju sam postao asistent na Agronomiji, kod profesora Pajalića na peradarstvu. On je otišao brzo u penziju, onda sam ja postao docent, pa izvanredni profesor, nisam dočekao da postanem redovni, preselio sam u Sloveniju i tamo otišao u penziju.

Poslije rata sam dva puta išao da posjetim ta mjesta, logore u kojima sam bio. Sa tih posjeta imam fotografije. Jednom sam bio sa sinom i sa snahom, išli smo autom. Sam Auschwitz su već Nijemci napravili za pokazivanje, oni su tamo vodili Crveni križ, a Poljaci su poslije rata napravili muzej sa dokumentima iz svih okolnih logora. Najgori je bio Birkenau. Kad sam ja stigao, tamo su radila već dva krematorija, a gradilo ih se, mislim, četiri, tako da ih je ukupno bilo šest. Njemci su ih prilikom povlačenja razrušili, pa danas ne možete više vidjeti ni jedan krematorij osim na slikama. Ali kad dođete tamo i vidite kakav je to kompleks, kad vidite te beskrajne dimnjake oko kojih su bile pedesetak metara duge barake, koje su gotovo sve propale, to je jezivo. Kad shvatite da je sve to bilo samo za uništavanje ljudi. U logor je ušlo valjda, puno ću reći, 20 odsto, možda svega 10 procenata, u nekim transportima nitko. Ogromna većina je išla ravno u plinske komore.

U logoru je sve bilo užasno, ništa se ne može izdvojiti kao najgore.

Jedino su solidarnost i spretnost spašavali ljude. Ja sam bio električar, a kad više nisam imao električarskog posla odlazio sam tobože kontrolirati, a pogotovo ako me šef kuhinje zvao, da napravim neku utičnicu, bilo šta.

Čovjek je potekao od životinje, no ponekad se ponaša gore od životinje.

A imao sam i sreću, nikada nisam bio u situaciji, da mene neko stavi pred odluku, kao što su tu stavili neke, i rekli: „Ubij ga, ili ćemo mi ubiti tebe“, ne znam kako bih ja postupio.

Najgore je to što su nacisti učinili da si u trenutku prestao biti čovjek i postao broj a oni su osmislili tehniku za uništavanje ljudi brojeva, stvorili su pravu industriju smrti, u kojoj su sve obavljali drugi a oni su samo organizirali ili gurnuli konzervu sa plinom i zadržavali dojam da u tome nisu direktno sudjelovali, za razliku od njihovih „učenika“ u Jasenovcu i Gradiški, koji su u sadističkom primitivizmu ubijali vlastitim rukama.

Što mogu napisati na kraju? Samo to da želim da se to ili nešto slično nikada više nikome ne ponovi, ali da se to neće ponavljati u budućnosti samo ako svaki od nas u sebi uništi i onnesposobi onu sebičnost koja hrani samozadovoljstvo i pasivnost većine koja ne čuje o zlu, ne govori o zlu i ne vidi zlo.